

XORKXAYMER VA ADORNONING “MA’RIFAT DIALEKTIKASI” ASARI**Raimqulova Hulkar Uyg‘un qizi**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Sotsiologiya yo‘nalishi talabasi.

raimqulovahulkar@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.11218538>

Annotatsiya. Maqolada “Xorkxaymer va Adorning mar‘ifat dialektikasi” asarini o‘rganib u haqida o‘z qarashlarim bildirib tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma‘rifat, kapitalizm, paradoks faoliyat, harbiy sotsiologiya, dialektika, manipulyatsiya, “ruhiyat indeksi”.

HORKHEIMER AND ADORNO'S "DIALECTICS OF ENLIGHTENMENT"

Abstract. The article analyzes the work "Horkheimer and Adorno's Dialectic of Enlightenment" and gives my views on it.

Key words: enlightenment, capitalism, paradoxical activity, military sociology, dialectic, manipulation, "mental index".

ХОРКХАЙМЕР И АДОРНО «ДИАЛЕКТИКА ПРОСВЕЩЕНИЯ».

Аннотация. В статье я проанализировал работу «Хоркхаймер и Дialeктика Просвещения Адорно» и высказал свои взгляды на нее.

Ключевые слова: просвещение, капитализм, парадоксальная деятельность, военная социология, диалектика, манипуляция, «ментальный индекс».

Kirish

Horkgeymer va Adorning 1944-yilda birinchi marta nashr etilgan “Ma‘rifat dialektikasi” ma‘rifatparvarlik ratsionalligining zamonaviy jamiyatga paradoksal ta‘sirini o‘rganuvchi tanqidiy nazariyaning asosiy matnidir. Mualliflarning ta‘kidlashicha, insonni aql va bilim orqali ozod qilishni maqsad qilgan ma‘rifat, aksincha, hukmronlik va ijtimoiy nazoratning yangi shakllariga olib keldi. Quyida kitobning asosiy mavzulari va tushunchalari keltirilgan:

Aql dialektikasi: Xorkgeymer va Adorno ma‘rifatparvarlarning ratsionallikka urg‘u berish dialektik xususiyatga ega ekanligini, ya‘ni uning asl ozodlik maqsadlariga putur yetkazuvchi ichki qarama-qarshiliklarni o‘z ichiga oladi, deb taklif qiladilar. Aql odamlarni afsona va xurofotdan xalos qilishi kerak bo‘lsa-da, u insonning insoniylikdan mahrum bo‘lishiga va asbob-uskunalarga aylanishiga ham olib keldi.

Instrumental sabab: Ular ikki xil sababni farqlaydilar: "instrumental" va "ob'ektiv".

Instrumental sabab samaradorlik va nazorat bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha hamma narsani, shu jumladan odamlarni ham maqsad yo'li bilan qisqartiradi. Zamonaviy kapitalistik jamiyatlarda aqlning bu shakli hukmronlik qiladi, bu begonalashuvga va haqiqiy individuallik va erkinlikning yo'qolishiga olib keladi.

Madaniyat sanoati: Horkheimer va Adorno ommaviy axborot vositalari va ommaviy madaniyat ommani qanday boshqarishi va nazorat qilishini tasvirlash uchun "madaniyat sanoati" tushunchasini kiritdilar.

Madaniyat sanoati mavjud kuch tuzilmalarini mustahkamlash va tanqidiy fikrlashning oldini olishga xizmat qiluvchi standartlashtirilgan madaniy mahsulotlar ishlab chiqaradi. Bu passiv va konformistik populyatsiyaga olib keladi, ijtimoiy hukmronlikni yanada kuchaytiradi.

Afsona va ma'rifat: Mualliflarning ta'kidlashicha, ma'rifatparvarlik ratsionalligi tabiat va jamiyat ustidan hukmronlik qilishga urinishida mifga qaytadi. Ular bu regressiyani ma'rifatparvar mutafakkirlari engib o'tishga intilgan qadimiy afsonalar bilan bog'laydilar, bu esa Ma'rifatparvarlik o'zi yo'q qilishni maqsad qilgan afsonalarni beixtiyor takrorlashini taxmin qiladi. Bu toza tanaffusdan ko'ra afsona va ma'rifat o'rtasidagi davomiyligni ochib beradi. Pozitivizmning tanqidi:

Horkgeymer va Adorno empirik fan va kuzatilishi mumkin bo'lgan hodisalarni ta'kidlaydigan pozitivizmni bilim ishlab chiqarishning ijtimoiy va tarixiy kontekstini e'tiborsiz qoldirganligi uchun tanqid qiladi. Ular pozitivizm bilimga tor, texnokratik qarashni ilgari surish orqali instrumental aqlning ustunligiga hissa qo'shadi, deb ta'kidlaydilar.

Salbiy dialektika: Adorno, xususan, "salbiy dialektika" g'oyasini instrumental aqlning jamlovchi tendentsiyalarini tanqid qilish va ularga qarshilik ko'rsatish usuli sifatida rivojlantiradi.

Negativ dialektika ijtimoiy voqelikdagi qarama-qarshilik va keskinliklarni fosh qilishga intiladi, yopilish va aniq javoblarga qarshi turadigan tanqidiy fikrlash shaklini ilgari suradi.

"Ma'rifat dialektikasi" zamonaviylik murakkabliklari, mantiqiylik chegaralari, madaniyat va mafkuraning inson erkinligini shakllantirish va cheklash usullarini tushunish uchun tanqidiy matn bo'lib qolmoqda. Unda "Ma'rifat" loyihasi va uning zamonaviy jamiyatga ta'siri chuqur tanqid qilinadi.

Xulosa

Tanqidiy nazariyaning asosiy matnlaridan biri bo'lgan "Ma'rifat dialektikasi" Frankfurt maktabi ma'rifatning muvaffaqiyatsizligi deb hisoblagan ijtimoiy-psixologik status-kvoni o'rganadi. Ularning ta'kidlashicha, uning muvaffaqiyatsizligi fashizm, stalinizm, madaniyat sanoati va ommaviy iste'mol kapitalizmining yuksalishi bilan yakunlangan. Ma'rifatparvarlar va'da qilganidek, insoniyatni ozod qilish o'rniga, ular buning teskarisi: totalitarizm va vahshiylikning yangi shakllari va ijtimoiy hukmronlik bilan yakunlanganini ta'kidlaydilar.

Adorno va Xorkgeymerning “Ma’rifat dialektikasi” asarida ma’rifatparvarlik merosining murakkab va tanqidiy tahlili berilgan. Ratsionallik va taraqqiyotning qarama-qarshiliklari va qorong'u tomonlarini ochib berish orqali ular zamonaviy ijtimoiy va madaniy muammolarni tushunish uchun asos yaratadi. Ularning ishi zamonaviy jamiyatlarda aqlning o'рни, erkinlikning tabiati va insonni ozod qilish potentsiali haqida munozaralarni ilhomlantirishda davom etmoqda.

REFERENCES

1. Shmidt, Jeyms (1998). "Til, mifologiya va ma'rifat: Horkgeymer va Adorning ma'rifat dialektikasi haqida tarixiy eslatmalar". Ijtimoiy tadqiqotlar. 65 (4): 807-38 (809-bet).
2. Cikaj, Kleyton (2023-05-04). "Ma'rifat dialektikasi: Adorno va Xorkxaymerning 6 qismdagi ishi". Kollektor. Olingan 2024-03-22.
3. Xold, D. (1980). Tanqidiy nazariyaga kirish: Xorkxaymerdan Habermasga. Berkli, Kaliforniya: Kaliforniya universiteti matbuoti.
4. Horkxaymer, Maks; Adorno, Teodor V. (2002) [1947]. Shmid Noer, Gunzelin (tahr.). Ma'rifat dialektikasi: falsafiy parchalar (PDF). Jefkott, Edmund tomonidan tarjima qilingan. Stenford universiteti matbuoti. ISBN 0-8047-3632-4.
5. Jiyanmuratova Gulnoz. Sotsiologiya tarixi. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 466 b. / https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fdboTmYAAA AJ&citation_for_view=fdboTmYAAAAJ:W7OEmFMy1HYC
6. Gulnoz J., Bunyod N. YOSHLAR IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH-USTUVOR VAZIFA //ZAMONAVIY DUNYONING IJTIMOY MANZARASI VA JAMIYAT TUZILMALARI TRANSFORMATSIYASI. – 2024. – T. 1. – №. 1.
7. Dubiel, Helmut (1985) [1978]. Nazariya va siyosat: tanqidiy nazariyani rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar. Gregg, Benjamin Grinvud tomonidan tarjima qilingan. Kembrij, MA: MIT matbuoti. p. 207. ISBN 0-262-04080-8.
8. Pollok, Fridrix. 1941. "Nasional-sotsializm yangi tartibmi?" Falsafa va ijtimoiy fanlar bo'yicha tadqiqotlar 9 (2): 440–45. p. 453.
9. van Reyjen, Villem va Yan Bransen. “Ma’rifat dialektikasida sinfiy tarixning yo‘qolishi”. Ma’rifat dialektikasida. p. 248.
10. Xabermas, Yurgen. 1982. "Afsona va ma'rifatning uyg'unligi: "Ma'rifat dialektikasi" ni qayta o'qish." Yangi nemis tanqidi 26(4):13-30. doi: 10.2307/488023. JSTOR 488023.